

Кукеева М.К.*

п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

**КӨРНЕКТІ ШЫҒЫСТАНУШЫ, ӨЛКЕТАНУШЫ, БИБЛИОГРАФ
Б.В. ЛУНИННИҢ БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ**

Автор корреспондент: mira0945@mail.ru

Түйін: Мақалада библиограф-ғалым, шығыстанушы, өлкетанушы Б. В. Луиннің өмірі мен қызметі қарастырылады. Ол шығыстану қоғамдық ғылымдар тарихнамасына үлкен үлес қосты. Библиографиялық очерктер мен сөздіктерді жасау және басып шығару отандық және әлемдік тарихнаманың ежелгі және берік дәстүріне айналды. Қазақстан тарихнамасының міндетті компоненті ғалымдардың өмірбаяндары және олардың еңбектері мен шығармашылық қызметі туралы библиографиялық деректер болып табылады. Қазіргі уақытта ғылыми әдебиет ағымының ұлғаюына және тарихнама бойынша арнайы білімді тереңдетуге байланысты библиографиялық басылымдардың рөлі арта түсуде. Шығыстанушылардың тарихнамасы, деректану, библиографиясы бойынша негізгі жұмыстардың сипаттамасы мен талдауы берілді. Басып шығарылған монографиялардың, брошюралардың, ғылыми жарияланымдардың негізгі тізімі беріледі. Ғалымның тарихи библиография және кітапхана ісі саласындағы педагогикалық қызметіне назар аударылды.

Кілттік сөздер: Қазақстан библиографиясы, библиография тарихы, кітапханашы, библиограф, шығыстанушы, өлкетанушы, библиографиялық көрсеткіштер.

Кітапханалар мәдени-ағартушылық және ғылыми-көмекші мекемелер болып табылады, олар өз қызметімен ғылымның, білімнің, мәдениеттің дамуына және қоғамның зияткерлік және экономикалық әлеуетінің өсуіне ықпал етеді. Қазақстан библиографиясының тарихын зерттеу, оны жетілдіру және библиографиялық білім берудің қазіргі кезеңдегі өзекті мәселелері тек кітапхана мамандарын ғана емес, тарихшы, мәдениеттанушы, шығыстанушы және т.б. ғалымдарды да толғандырады. Өйткені библиография ғылымның жетілу деңгейіне өлшем болғандай мағынасы терең сан қырлы ғылым. Қазақстандағы кітапхана ісінің қалыптасуына және оның дамуына кітаптанушылар мен библиографтардың қосқан үлесі аз емес.

Бүгінгі таңда кітапхана ісі тарихында библиографиялық жанрдағы жұмыстар өте кем. Өлкетану, кітапханатану, библиография саласындағы көптеген көрнекті қайраткерлер туралы материалдар қысқа мақала түрінде ғана бізге жеткен. Бірақ, осы материалдардың өзі де бүгінде оқырмандардың қолы жете бермейтін сирек библиография көрсеткіштеріне айналған. Библиографиялық әдебиеттерде өлкетанудың, кітапханатанудың көптеген көрнекті қайраткерлері туралы материалдар қысқаша ұсынылған. Бірақ бұл материалдар библиографиялық сирек кездеседі және олар оқырмандарға қолжетімсіз. Мақала жазу кезінде мен рухани мәдениет өкілдерінің кітапхана ісін дамытуға қандай үлес қосқанын және олар жариялаған жұмыстардың болуын, сондай-ақ кітапхана қорларының иелігіндегі нақты материалды басшылыққа алып, библиограф-ғалымдардың кәсіби еңбегі мен шығармашылық өмірбаяны, аты-жөні белгілі немесе белгісіз ұмытылғандарды мұқият зерделеуге лайықты болуы керектігін негізге алдым.

Отандық басылымдарда В.И. Межов, А.Е.Алекторов, И.В.Дмитровский, В.Д.Городецкий, В.В.Завьялов, Б.Э.Петри, А.В.Панков, А.А.Диваев сияқты көрнекті революцияға дейінгі кітапханашылар, библиографтар, өлкетанушылардың қызметі лайықты көрініс таппаған, сондай-ақ Б. В. Луин, А.А. Гаррицкий, Н. А. Буров, О. В. Маслова сияқты зерттеушілердің рөлі дерлік анықталмаған. Оларсыз Орта Азия мен Қазақстан бойынша құнды библиографиялық жинақтарсыз негізін қалау мүмкін емес еді. Олардың көпшілігі революцияға дейінгі ресейлік жоғары оқу орындарының тәлімгерлері болған. Бүгінде біз шығармашылық мұраға, ең болмағанда кейбіреулеріне тиісті баға беруге тиіспіз.

Солардың біріне атақты шығыстанушы, өлкетанушы, библиографтың даңқты тобына

ғалым Борис Владимирович Лунин жатады. Б. В. Лунин - ірі ғалым тарихшы, шығыстанушы, өлкетанушы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, академик 8 шілде 1906 жылы Швейцарияда Женева қаласында Ресейдегі саяси эмигранттардың отбасында дүниеге келген.

Оның атасы В. И. Лунин сайланғаннан кейін оның ата-анасы онымен бірге Ресейге оралды. Борис Лунин Пятигорск қаласында гимназияда оқыды. Б. В. Лунин отбасымен бірге көшкеннен кейін Дон археологиялық институтының еркін тыңдаушысы болды, Ростов мемлекеттік университеті жанындағы Дон археология және тарих қоғамының мүшелігіне қабылданды. 1920-1930 жылдары Б. В. Лунин Солтүстік Кавказ өлкелік археология, тарих және этнография қоғамының Басқарма мүшесі және ғылыми хатшысы және өлкетану бюросының мүшесі болып жұмыс істеді. Археолог-өлкетанушы ретінде ол Солтүстік Кавказда жүргізілген археологиялық зерттеулердің нәтижелерін жинақтайтын бірқатар мақалаларды жариялады. 1941 жылы Ұлы Отан соғысы кезінде Б. В. Лунин Оңтүстік майданда әскер құрамында болған. 1942-1953 жылдары Б. В. Лунин Түркістан әскери округінде (соңғы әскери атағы — подполковник) қызмет етіп, округтің әскери оқу орындарында аға оқытушы және әлеуметтік-экономикалық циклдің бастығы болды.

1953 жылы отставкаға кеткен соң ол Өзбекстанның ҒА тарих және археология институтының ғылыми хатшысы, одан кейін аға ғылыми қызметкері, содан кейін Ғылым Академиясының қоғамдық ғылымдар бөлімшесінің ғылыми хатшысы болды. 1968 жылдан бастап Б. В. Лунин Өзбекстан тарих институтының тарихнама секторының меңгерушісі болып жұмыс істеді және осы жылы осы институттың бас ғылыми қызметкері болды.

Ол тарихи ойдың түрлі бағыттары бойынша, әсіресе қосымша тарихи ғылымдар бойынша, соның ішінде библиография мәселелері бойынша аса құнды ғылыми еңбектер жазды. Бұл еңбеккер, білімді ғалым, кең ауқымдағы адам, тарихи білімді таратушы және Орта Азия халықтарының рухани мәдениетін белсенді насихаттаушы болды. Оның барлық жемісті және қайнаған ғылыми шығармашылық өмірін Орта Азия мен Қазақстанды зерттеуге арнады. Ол кітап байлықтарының мазмұнын ашу, оларды кең оқырман қауымына қолжетімді ету мақсатында үлкен библиографиялық жұмыс жүргізді. Бірегей зерттеуші, тамаша дәріскер өмір жолының басында тарихи-өлкетану библиографиясы саласындағы маман ретінде танымал болды.

Ұзақ жылдар бойы А. Навои атындағы мемлекеттік университетінде ғылыми кеңестің мүшесі болды. Оның Орта Азия мен Қазақстанның тарихын зерттеу бойынша 40 жылдық жемісті ғылыми қызметінің нәтижесінде үлкен ғылыми мұрасын 400-ге жуық тамаша зерттеулер қалдырды.

1956 жылы «Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане» тақырыбында тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады, ал 1966 ж. «Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении» докторлық диссертациясын қорғады. 1970 жылдың қыркүйегінде ЖАК шешімімен ол «КСРО тарихы» мамандығы бойынша профессор ғылыми атағы берілді. Оның жыл сайынғы жариялаған археология, тарих, этнография, философия және құқық бойынша тарихи-библиографиялық мұралары өте маңызды және құнды болып табылды. Бұл библиографиялық құралдарда 1955-1975 жылдар аралығындағы 12500-ден астам атау көрсетілген.

Б.В.Лунин Орта Азия мен Қазақстан тарихы бойынша бірқатар библиографиялық құралдардың авторы: «Туркестанский кружок любителей археологии» (1958), «Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане» (1959), «Научные общества Туркестана и их просветительская деятельность. Конец XIX - начало XX вв.» (1962), «Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении» (1968) және т.б. библиографиялық көрсеткіштерін жарыққа шығарды.

Борис Владимирович Лунин кең бейінді ғалым, ол кітапхана мен әдебиет көрсеткіштерінің оны насихаттау ісінде және анықтамалық жұмыста маңызы мен рөлін жақсы түсінді. Ғалымдарға, зерттеушілерге көмек көрсету мақсатында ол қоғамдық және

басқа ғылымдар бойынша әдебиет көрсеткіштерін жасауға көп көңіл бөлді. Көрнекті библиограф Б. В. Луниннің ғылыми қызметінің бір бөлігі болып табылатын библиография жұмысымен айналысуға деген ықыласын күшейтті. Атап айтқанда: «Библиографические указатели литературы по археологии, истории, этнографии, философии и праву Узбекистана» атты көрсеткіші жыл сайын жарияланды. Оның ішінде «Библиографический, именной и географический указатели к «Протоколам и сообщениям Туркестанского кружка любителей археологии. 1895-1917» (1959), «История и памятники материальной культуры кушанского периода в советской литературе» (1968), «История, культура и искусство времен Тимуридов в советской литературе» (1968), «Библиографический указатель литературы по истории Самарканда» (1969) және т.б.

Б.В.Луниннің библиографиялық көрсеткіштері айқын жетістіктерге ие, бұл оның библиографиялық сипаттаманың ережелері туралы білімдерінің, сонымен қатар тақырып бойынша ең үздік әдебиетті таңдап алу білімдерінің дәлелі. Материалдар дұрыс топтастырылған - осының барлығы оқырманға дереккөздерде бағдарлауды барынша жеңілдетеді, белгілі бір тақырып бойынша қажетті және қолайлы әдебиетті таңдауға көмектеседі. Мұндай еңбек түрін жазу - құрастырушыдан қажетті арнайы нақты білімді ғана емес, сонымен қатар белгілі бір библиографиялық дағдыларды талап ететін күрделі жұмыс.

Б.В.Лунин көптеген библиографиялық көрсеткіштер жасады. Соның ішінде: Средняя Азия дореволюционном и советском востоковедении Историография общественных наук в Узбекистане. Библиографические очерки (1974), Люди и судьбы. Библиографический словарь востоковедов (1917-1991) 2003, «Библиографические указатели литературы по археологии, истории, этнографии, философии и праву Узбекистана», эл-Фараби, Ибн Сина, Беруни, Күшан, Әмір Темір, Темуридтердің және т.б. өмірі мен қызметі туралы әдебиет көрсеткіштерін жасады. Осы еңбектерді құрастыруда көптеген деректер қолданылды, әсіресе отандық және шетелдік мұрағаттардың материалдарынан алынды.

Б.В.Луниннің монографиялары арасында белгілі: «Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. Туркестанский кружок любителей археологии (1895 - 1917 гг.)», «Научные общества Туркестана и их прогрессивная деятельность. Конец XIX - начало XX в.», «Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении», «Средняя Азия в научном наследии отечественного востоковедения. Историографический очерк», «Восточный факультет». Деректану саласында үш томдық «История Узбекистана в источниках» дайындаған. Сондай-ақ, Б. В. Лунинмен құрастырылған Өзбекстандағы тарих, Этнография, философия, филология және құқық оқып жүргендерге арналған кітапқа айналған Өзбекстан және Орта Азия ғалымдары туралы библиографиялық очерктері «Историография общественных наук в Узбекистане», «Библиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана» (ч. I-II) танымал болды.

Б.В.Лунин әдебиетті редакциялауға көп уақыт бөлді. Ол 37 кітаптың, монографияның, библиографиялық жұмыстардың редакторы болды. А. Кормилициннің «История развития библиотечного дела в дореволюционном Туркестане (1868-1917 гг.)» кандидаттық диссертациясының авторефератына пікір жазды. Пікірде кітапхана ісі туралы терең түсінігін көрсетеді. Борис Владимирович кітапхана және библиография ісі саласындағы нағыз кітапқұмар және талантты ғалым ретінде үнемі жеке кітапханасын гуманитарлық және қоғамдық ғылымдар бойынша жаңа басылымдармен толықтырып отырды. Оның кітапханасының кітап сөрелерінде революцияға дейінгі және кеңестік Орта Азия мен Қазақстан туралы әдебиеттер көрсеткіштерінің топтамасы жиналған.

Жоғары оқу орындарының ғылыми қызметкерлері мен қоғамдық ғылымдар оқытушылары арасында кітапханалық-библиографиялық білімді насихаттау бойынша ғалым үлкен жұмыс атқарды. Борис Владимирович Лунин библиографиялық көрсеткіштер мен құралдарға үлкен мән берді, ол атап өткендей: «олардың көмегімен мен Орта

Азияның тарихы мен мәдениетін, революцияға дейінгі (әл-Фарабидан бастап) және кейінгі кезеңдерде үш жүзден астам ғалымдардың библиографиялық очерктері дайындалды». Ол библиографиялық білімді кеңінен насихаттады, 15 жылдан астам уақыт бойы тыңдаушыларды, оқытушыларды тарихнама, деректану пәндері және басқа да гуманитарлық пәндер бойынша арнайы курстарда тарихи библиографиялық әдебиеттермен таныстырып отырды. Б.В.Луниин: «Әдебиет көрсеткішіне жүгіну, әрине, зерттеу жұмыстарымен айналысатындардың барлығына үлкен пайда әкеледі, өйткені ғылыми зерттеулердің негізі - библиография болып табылады» – деген болатын.

Б.В.Луниинның еңбектері «Вопросы истории», «Отечественная история», «Вестник древней истории», «Российская археология», «Наука и жизнь», «Наука и техника», «Народы Азии и Африки» және т.б. журналдарда жарық көрді. Б. В. Луниин 25 монографияның, 50 брошюраның және 600-ден астам ғылыми жұмыстардың авторы. Ол қырық жыл бойы «Өзбекстандағы Қоғамдық ғылымдар» журналының редколлегиясының мүшесі болды, 14 томдық Өзбек энциклопедиясының Бас редакциялық алқасының мүшесі болды. Б.В.Луниин Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, Ресей археологиялық қоғамының мүшесі болды. Ол көптеген мемлекеттік наградалармен марапатталды.

Луниин Борис Владимирович 18 қазанда 2001 жылы Ташкент қаласында қайтыс болды. Сирек және ескі кітаптар қорын көпшілікке танымал ету тек қана оқырман қауымына ғана емес, Орта Азиялық республикалардың ғылыми жұртшылығына да бірегей басылымдармен танысуға мүмкіндік берді. Б. В. Луниин алғаш рет жергілікті баспасөз беттерінде жазған көптеген бірегей басылымдар кейіннен Қазақстан ғалымдарының ғылыми зерттеулерінің тақырыбына айналды. Бұл оның елдің түрлі кітапханаларымен және жекелеген жетекші кеңестік және шетелдік библиографтармен кең көлемді хат алмасуымен расталады. Қазақстандағы кітапхана ісінің тарихын қалыптастыру және дамыту бойынша бірде-бір зерттеу жұмыстары Борис Владимирович Лунииннің еңбектеріне сілтеме жасалмай зерттелмейді.

Б.В.Луниин туралы қысқаша өмірбаянын аяқтай отырып, оның жарияланбаған мұралары әлі де көп екенін, оны ғылыми айналымға енгізу шығыстану библиографиясын байытар еді дегім келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Луниин Б.В. Средняя Азия в научном наследии отечественного востоковедения. Историографический очерк. Ташкент: Фан, 1979, 184 с.
2. Луниин Б.В. Фундамент научных исследований. В кн.: Биография в моей жизни. Москва: Книга, 1984, 95 с.
3. Луниин Б.В. Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов (1917-1991). СПб: Центр «Петербургское востоковедение», 2003, 496с.
4. Луниин Б.В. Историография общественных наук в Узбекистане. Биобиблиографические очерки. Ташкент: Фан, 1974. 384с.
5. Милибанд С.Д. Биобиблиографический словарь отечественных востоковедов с 1917г. Кн.1: Москва, Наука, 1995, 702с.

Аннотация: В статье рассматривается жизнь и деятельность ученого-библиографа, востоковеда, краеведа Б.В.Лунина, внесшего вклад в формирование и развитие востоковедческой библиографии. Непременными компонентами историографии Казахстана являются биографии ученых и библиографические данные об их трудах и творческой деятельности. Составление и издание биобиблиографических очерков и словарей стала давней и прочной традицией отечественной и мировой историографии. Роль биобиблиографических изданий ещё более возрастает в настоящее время, в связи с увеличением потока научной литературы и углубление специальных знаний по историографии. Дана характеристика и анализ основных работ по историографии, источниковедению, биобиблиографии востоковедов. Дается основной перечень изданных монографий, брошюр, научных публикаций. Уделено внимание педагогической деятельности ученого в области исторической библиографии и библиотековедения.

Abstract: The article examines the life and work of the scholar-bibliographer, orientalist, local historian B. V. Lunin, who contributed to the formation and development of Oriental bibliography. The main works on historiography, source studies, and biobibliography of Orientalists are characterized and analyzed. Biographies of scientists and bibliographic data on their works and creative detail are indispensable components of the historiography of Kazakhstan. Compilation and publication of biobibliographic essays and dictionaries has become a long and strong tradition of Russian and world historiography. The role of biobibliographic publications is growing even more at the present time, due to the increase in the flow of scientific literature and the deepening of special knowledge on historiography. The main list of published monographs, brochures, and scientific publications is given. Attention is paid to the scientist's pedagogical activity in the field of historical bibliography and library science.